

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВНИЙ КРИТЕРІЙ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена правам людини як основному критерію легітимності державної влади. Досліджується еволюція виникнення та розвитку прав людини. Зазначається, що ступінь гарантування прав людини є основним елементом демократичного розвитку будь-якого суспільства. Особливе місце в системі прав і свобод людини та громадянина посідають конституційні права і свободи, які разом із відповідними обов'язками встановлено в Основному законі кожної держави. Для розуміння прав людини в контексті теорії легітимності державної влади найбільш прийнятним є інтегративний підхід, відповідно до якого права та свободи повинні бути обов'язково зафіксовані в конституційному тексті або в тексті міжнародного договору з метою їх юридичного захисту і гарантій.

Ключові слова: права людини, легітимність, державна влада, конституційні права і свободи, принцип пріоритетності.

Статья посвящена правам человека как основному критерию легитимности государственной власти. Исследуется эволюция возникновения и развития прав человека. Отмечается, что степень обеспечения прав человека является основным элементом демократического развития любого общества. Особое место в системе прав и свобод человека и гражданина занимают конституционные права и свободы, которые вместе с соответствующими обязанностями установлены в Основном законе каждого государства. Для понимания прав человека в контексте теории легитимности государственной власти наиболее приемлемым является интегративный подход, согласно которому права и свободы должны быть обязательно зафиксированы в конституционном тексте или в тексте международного договора с целью их юридической защиты и гарантий.

Ключевые слова: права человека, легитимность, государственная власть, конституционные права и свободы, принцип приоритетности.

Article is devoted to human rights as to the main criterion of legitimacy of the government. Evolution of emergence and development of human rights is investigated. It is noted that extent of ensuring human rights is the basic element of democratic development of any society. The special place in system of the rights and freedoms of the person and citizen is occupied by constitutional rights and freedoms which together with the corresponding duties are established in the fundamental law of each state. For understanding of human rights in the context of the theory of legitimacy of the government the most acceptable is integrative approach according to which the rights and freedoms shall be surely recorded in the constitutional text or in the text of the international treaty for their legal protection and guarantees.

Key words: human rights, legitimacy, government, constitutional rights and freedoms, principle of priority.

Вступ. Права людини є складним, багатовимірним явищем. У різні епохи проблема прав людини, незмінно залишаючись політико-правовою, набувала релігійно-етичного, філософського звучання. Людство пододало багато перешкод на шляху утвердження прав і свобод людини, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб і відносин між ними. Часто саме боротьба за права людини, за нові й нові ступені свободи ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах із суспільством і державою.

© КРАВЧЕНКО Т.А. – кандидат політичних наук, доцент кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права (Міжнародна академія управління персоналом)

Головним критерієм існування легітимної публічної влади в конституційній демократичній державі є ступінь захищеності основних прав і свобод людини та громадянина. Адже лише та державна влада, яка поважає невід'ємні права людини, створює умови для реалізації її інтересів та потреб, має всі підстави отримати суспільну підтримку і визнання. Для такої публічної влади людина постає не як абстрактний індивід, пасивний об'єкт владного впливу, а як особа, права якої знаходять своє нормативно-правове втілення в конституції, і яка є безпосереднім учасником процесу владарювання [1, с. 195].

Результати дослідження. Історія ідей про права людини бере свій початок із найдавніших часів. Уже в античні часи, у Стародавній Греції розпочався розвиток ідей про природні права. Досліджуючи цей період Ю.І. Крегул зазначає, що погляди про рівність людей у Стародавній Греції стали закономірним наслідком полісної форми демократії і були переважно пов'язані з поняттям громадянства, яке передбачало рівність усіх членів полісу в користуванні правами та свободами, насамперед, політичними [2, с. 12].

Аналізуючи праці римських юристів можна зробити висновок, що ними теж був зроблений суттєвий внесок у розвиток юридичних уявлень про права людини. Абстрактне уявлення про природно-правову справедливість було трансформовано в принцип позитивного права і стало основним критерієм дійсного права. Саме ідеєю справедливості, тобто відповідності права вимогам життя, керувались римські юристи, створюючи «право юристів». Варто погодитися з Ю. Крегулом у тому, що важливе значення для розвитку концепції прав і свобод людини мало розроблене римськими юристами правове розуміння і тлумачення держави, правове визначення повноважень і обов'язків посадових осіб і установ [2, с. 20].

Основним здобутком середньовічного періоду розвитку прав людини було ухвалення в Англії 1215 р. Великої хартії вольностей, яка обмежила абсолютну владу монарха і проголосила права і свободи як окремих станів, так і широкого кола людей. Зазначена хартія по праву вважається першим правовим документом, в якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи і панування закону в житті суспільства [3, с. 209].

На зміну середнім вікам прийшов Новий час, що став з історико-правового погляду епохою виникнення й утвердження буржуазної держави і права. З'явилася нова теорія прав людини, яка була найбільш повно розроблена в працях Г. Гроція, Б. Спінози, Дж. Локка, Ш.-Л. де Монтеск'є, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Дж.-Ст. Мілля, І. Бентама та інших мислителів.

Досліджуючи ідеї прав людини у своїх працях, О. Скакун констатує, що в XVII – XVIII ст., за часів буржуазно-демократичних революцій, ідея про права людини відображається в теорії природного (природженого) права, що дозволила оцінювати з позицій справедливості чинне в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямі гуманізму і свободи. Ідея прав людини, заснована на теорії природного (природженого) права, знаходить втілення в нормативних актах держав Європи та світу [4, с. 209].

У 1689 р. в Англії ухвалений Білль про права, який став юридичною основою конституційної парламентської монархії. Він гарантував право підданих звертатися з петицією до короля, обмежив розмір судових стягнень і штрафів, проголосив свободу виборів до парламенту, свободу слова та суджень у його стінах.

Епоха буржуазних революцій в Європі та Сполучених Штатах Америки (далі – США) дала поштовх для ухвалення нових нормативно-правових актів, які закріпили права людини. Це такі акти, як Декларація незалежності США 1776 р. – перший офіційний документ, що закріпив на державному рівні невід'ємні права людини; Конституція США 1787 р. – перша офіційна демократична конституція у світі; Декларація прав людини і громадянина 1789 р. та Білль про права 1791 р. Ухвалення названих актів свідчить про те, що права і свободи людини та громадянина набули юридичного закріплення.

Найвагомішим документом цього періоду є Декларація прав людини і громадянина 1789 р., яка виклала «природні, невідчужувані та священні права людини»: особиста свобода, власність, безпека й опір гнобленню; необмеженість сфери вияву свободи людини й обмеженість сфери дії державної влади; притягнення до кримінальної відповідальності лише на основі закону, презумпція невинуватості, свобода поглядів, думки, слова та преси, яка захищається «погрозою відповідальності за зловживання цією свободою» [5].

Упродовж XVIII – XIX ст. із розвитком у світі конституціоналізму і парламентаризму ідея прав людини все більше втілювалася в нормотворчу практику держав. А на початку XX ст., особливо після Першої світової війни і появи Ліги націй і Міжнародної організації праці, права лю-

дини входять у сферу впливу міжнародного правового регулювання. Питання захисту прав людини виходять за національні межі і стають об'єктом регулювання міжнародного права [2, с. 33].

Подальше формування стандартів у галузі прав людини активізувалося після Другої світової війни. Саме тоді питання захисту прав людини вийшло за вузьконаціональні межі та стало об'єктом регулювання міжнародного права. У 1948 р. Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) ухвалена Загальна декларація прав людини – перший документ універсального характеру, який на міжнародному рівні проголосив основні громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права і тим самим встановив стандарти й ідеали, яких і сьогодні прагнуть дотримуватись усі країни світу.

Щодо поняття «права людини», то в теорії права існує багато підходів до розкриття його змісту. Згідно з позицією Ю. Римаренка, права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [6, с. 88].

В. Копейчиков і С. Лисенков зазначають, що права людини – явище історичне, тому що їхній розвиток завжди передбачав спадкоємність уявлень про право з погляду людини як учасника соціального життя. У загальному вигляді можна сказати, що ступінь і характер розвинутості прав людини визначається рівнем розвитку держави, права в конкретному суспільстві. Держава і право, з одного боку, та права людини і громадянина, з другого, – це не різні по суті, за функціями і призначенням поняття, що існують незалежн. Вони є принципово однопорядковими, взаємопов'язаними суспільними явищами [7, с. 70].

Отже, можна зробити висновок, що кожна країна світу відповідно до національного та міжнародного законодавства повинна створити умови для здійснення і захисту прав кожної людини. Практично всі сучасні конституції демократичних держав мають норми, які в загальній формі гарантують непорушність основних прав людини. Проте, як свідчать сьогоденні реалії, у різних державах, через неоднаковість їхнього соціально-економічного і духовно-культурного розвитку, основні права людини в процесі реалізації наповнюються різним змістом.

Підсумовуючи генезис розвитку ідей і концепцій прав людини, можемо констатувати, що сучасні стандарти у сфері прав людини перш ніж стати нормою демократичного суспільства пройшли свій непростий шлях від ідей до втілення в повсякденну практику.

Сучасний дослідник проблеми легітимності державної влади В. Ковальчук зазначає, що джерелом легітимності державної влади є людина, а точніше – її активна участь у суспільно-політичному житті держави (у правовій, політичній, господарській сферах життєдіяльності). Через такі сфери участі державна влада та право набувають реальної легітимності [8, с. 185].

Водночас критерієм оцінки діяльності державної влади є невідчужувані та невід'ємні права людини. Основні права людини не даруються (надаються) державою, а визнаються нею як наявна дійсність. Можливість вільної реалізації таких прав безпосередньо людиною є межею для діяльності державної влади. Порушення такої умовної межі без правових підстав делегітимує владу як неправову, що зумовлює суспільний протест, який зрештою може мирним або насильницьким шляхом змінити державну владу [9, с. 113].

У будь-якій державі, в її Основному законі повинен бути встановлений принцип пріоритетності прав і свобод людини. Права людини, як і право загалом, – це всезагальна форма та міра свободи. Як зазначає Ю. Габермас, «право мусить доводити свою легітимність в аспекті забезпечення свободи» [10, с. 361].

Права людини визначають міру, обсяг і кількість свободи учасників суспільних відносин, вони забороняють діяти так, щоб поведінка одних індивідів була спрямована на шкоду іншим, і цим встановлюють максимальну міру свободи. Це означає, що формально рівні учасники правовідносин наділені свободою в стосунках один з одним, доки вони не призводять до загострення суспільних відносин. Зважаючи на це, права людини треба розглядати не лише як свободу дії особи, а й як обмеження свободи в певних діях для досягнення інших благ. Вони встановлюють межі, поза якими людині заборонено свавільно вирішувати. Право тим і відрізняється від свободи, що встановлює межі свободи, порушення яких перетворюють свободу на свавілля [11, с. 15].

Крім того, права людини слугують необхідною умовою людського існування та комунікації як у відносинах між особою і суспільством, так і на рівні відносин людина – державна влада. У відносинах між останніми їх треба розглядати як незалежні стандарти, на основі яких можна ставити під сумнів легітимний характер актів і дій публічної влади. У такому контексті можна говорити про права людини як про основний критерій легітимності публічної влади [8, с. 211].

Реалізація принципу пріоритетності прав і свобод людини вимагає від держави чіткого наукового обґрунтування такого принципу та забезпечення його адекватного розуміння як на рівні громадянського суспільства, так і на рівні представників органів державної влади [12, с. 7].

Не випадково відомий російський правознавець дореволюційної доби М. Хлебніков писав, що якими б чіткими і досконалими не були конституція і закони держави, права людини визначатимуть державну політику тільки тоді, коли цей принцип усвідомлюватиметься кожним громадянином [13, с. 459].

Лише за такої умови органи державної влади зможуть керуватися цим принципом у своїй діяльності, а звичайний громадянин буде готовий у будь-який момент боротися за свої права у разі їх порушення з боку держави. Правова ідеологія повинна сприяти узгодженню в правосвідомості громадян принципу пріоритетності прав і свобод людини з іншим важливим принципом конституційної держави – народного суверенітету [12, с. 8].

Наша держава у р. II «Конституції України» закріпила права, свободи й обов'язки людини і громадянина. Конституція України в ст. 3 проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищими соціальними цінностями [14].

Права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Закріплення цього принципу на рівні Конституції засвідчує якісно новий підхід у ставленні держави до людини. Права і свободи людини та громадянина є фундаментальним надбанням людства, важливим елементом у процесі становлення й соціалізації кожного індивіда, адже дозволяють йому задовольняти свої потреби та реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя.

Ступінь гарантування прав людини є лакмусовим папірцем демократичного розвитку будь-якого суспільства. Особливе місце в системі прав і свобод людини та громадянина посідають конституційні права і свободи, які разом із відповідними обов'язками встановлено в Основному законі кожної держави. У конституціях, зазвичай, зосереджено загальновизнані та найбільш важливі громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні, культурні й інші права і свободи [15, с. 78].

Доречно навести вислів В. Лутковської, Уповноваженого Верховної Ради України із прав людини: «Наше завдання – зробити Україну правовою державою, в якій права і свободи людини дотримуються безумовно».

Між державною владою та правами і свободами людини існує тісний взаємозв'язок. З одного боку, права людини набувають свого практичного втілення лише за умови їх визнання та дотримання чинною владою, з другого – свободи, яких вона неухильно дотримується. На такий зв'язок вказував один із класиків французького лібералізму – Франсуа Гізо. Він, зокрема, зазначав, що «тією мірою, якою законна влада наділена правом на свободу людини, свобода має право вимагати від влади доказів її легітимності». Людина повинна захищати свою свободу від незаконної влади, а законну владу – від власної свободи [16, с. 12].

В. Ковальчук вважає, що для розуміння прав людини в контексті теорії легітимності державної влади найбільш прийнятним є інтегративний підхід, відповідно до якого права та свободи повинні бути обов'язково зафіксовані в конституційному тексті або в тексті міжнародного договору з метою їх юридичного захисту і гарантій.

Права людини не можуть бути предметом політичного обговорення, ідеями, намірами, бажаннями, вони повинні бути визнаними принципово і стати складовою чинного законодавства [1, с. 252].

Конституція нашої держави проголошує природні права людини, а саме: право на життя і фізичну недоторканність (ст. 27), на повагу до її гідності (ст. 28), на свободу пересування (ст. 33), на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), на свободу світогляду та віросповідання (ст. 35), на приватну власність (ст. 41) [14].

Для того, щоб автономна особа могла реалізувати свої невідчужувані та невід'ємні права, вона повинна мати політичні права. У зв'язку із цим у Конституції України закріплена ціла низка таких прав громадян: об'єднуватися в політичні партії та громадські організації (ст. 36); брати участь в управлінні державними справами, у Всеукраїнському та місцевому референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 38); збиратися мирно без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); направляти індивідуальні чи колективні звернення або особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40) [14].

Політичні права перебувають у тісному взаємозв'язку із природними правами людини. Візьмемо за приклад таке політичне право громадянина, як вибори, тобто право обирати і бути обраним. Під час виборів відбувається легітимація не тільки органів державної влади, а й органів місцевого самоврядування.

Також формуються права й обов'язки держави перед особою, виникає відповідальність держави перед особою в разі порушення прав і недотримання обов'язків. Назване політичне право вимагає від державних інституцій законодавчої регламентації виборчого процесу, безпосередньої організації виборів і здійснення нагляду за демократичною процедурою їх проведення. Необхідність утримувати бюрократичний апарат, який, зокрема, забезпечує і виборчий процес, породжує вже зворотній обов'язок особи сплачувати податки та право особи бути проінформованою про те, як податки (бюджет) було витрачено. Отже, можна стверджувати, що саме за допомогою прав людини досягається комунікація особи з державою та держави з особою [11, с. 17].

У підсумку можемо констатувати, що еволюція виникнення та розвитку прав людини має довгий і тернистий шлях становлення. Найважливішим на наш погляд періодом, з погляду юридичного становлення та закріплення прав людини, є XVIII ст., яке дало світу перші писані конституції та нормативні акти, в яких закріплено перелік прав людини.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що природні права людини набувають свого практичного втілення через їх нормативне закріплення в конституції та законах держави. Для того, щоб особа могла реалізувати свої невід'ємні права, вона повинна володіти політичними правами. Ці права дають індивіду можливість в організованій спосіб захищати особисту свободу. Якщо в державі встановлені та юридично закріплені права людини, то це основний показник легітимності державної влади.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук В. Легітимність державної влади : теоретико-правові аспекти : дис. ... д. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / В. Ковальчук ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2011. – 447 с.
2. Крегул Ю. Права і свободи людини : [навч. посібник для студентів вузів] / Ю. Крегул, В. Ладиченко, О. Орленко. – К. : Книга, 2004. – 288 с.
3. Ковінько Д. Історія ідей та основні етапи розвитку прав людини / Д. Ковінько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/>.
4. Скакун О. Теорія держави і права : [підручник] / О. Скакун. – Х. : Консул, 2006. – 656 с.
5. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituante.livejournal.com/10253.html>.
6. Приватне життя і поліція : Концептуальні підходи. Теорія та практика / за ред. Ю. Римаренка. – К. : КНТ, 2006. – 740 с.
7. Копейчиков В. Теорія держави і права : [навч. посібник] / В. Копейчиков, С. Лисенков. – К. : Юрінком-Інтер, 2002. – 368 с.
8. Ковальчук В. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : [монографія] / В. Ковальчук. – К., 2011. – 382 с.
9. Загальна теорія права : [підручник] / за заг. ред. М. Козюбри. – К. : Ваіте, 2015. – 392 с.
10. Габермас Ю. Залучення іншого : студії з політичної теорії / Ю. Габермас / пер. із нім. А. Дахніка ; наук. ред. Б. Поляру. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.
11. Цельєв О. Способи впливу права на державу / О. Цельєв // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2014. – Т. 155. – С. 14–17.
12. Ковальчук В. Принципи конституційної держави у структурі сучасної національної правової ідеології / В. Ковальчук // Університетські наукові записки. – 2014. – № 1. – С. 5–10.
13. Хлебников Н. Право и государство в их обоюдных отношениях / Н. Хлебников. – Варшава : Тип. Варш. жанд. округа, 1974. – 486 с.
14. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 16.
15. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах / Ю. Ірха // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – № 5. – С. 78–87.
16. Сердюк В. Легітимність влади як один з її основних атрибутів / В. Сердюк // Юридична Україна. – 2006. – № 11. – С. 10–15.